

УДК: 393.1(477.85/.87)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.04.814>

З ПОХОРОННО-ПОМИНАЛЬНОЇ ОБЯДОВОСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ

Володимир ГАЛАЙЧУК
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>

доктор історичних наук, професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: halay_czuk@ukr.net

Дослідження похоронно-поминальних звичаїв та обрядів дає ключ до розуміння багатьох явищ традиційної культури українців. Відтак потреба опублікування нових етнографічних матеріалів з Гуцульщини досі є актуальною, адже цей етнографічний район — один з найбагатших в Україні на релікти старожитностей.

Мета дослідження — ввести в науковий обіг, систематизувати і почасти проаналізувати масив нових відомостей про традиційні похоронно-поминальні звичаї та обряди Гуцульщини, включно з календарною складовою.

Розглянуто прикмети, які начебто віщують смерть; особливості агонії людей, які «знаються з нечистою силою»; приготування до похорону; обереги від покійного; «посидіння» біля мерця, зокрема традицію ігор при покійному; звичаї при похованні; дії з певними похоронними атрибутами; поминання померлого одразу після похорону; облаштування могили; особливості дотримання жалоби. Мікротемами дослідження стали звичаї та забобони, пов'язані з похованням дітей, зокрема неохрещених, самогубців, відьом та упирів. Окремий блок дослідження стосується поминальних мотивів у звичаях та обрядах річного кола. Розглянуто поминання душ покійних у «задушні дні» і на Святвечір; випікання поминальних «книшів» під час Великоного посту; приурочені до Живної середи і Живного четверга звичаї «ходити у вогники» і «гріти діда»; звичай пошанування «рахманів»; поминальні звичаї Великодня і Спаса.

Ключові слова: Гуцульщина, похоронно-поминальні звичаї та обряди, вірування, духовна культура, покійник, «вогники», «рахмани».

Volodymyr HALAICHUK
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7780-5876>
Doctor of Sciences in the field of History,
Professor of the Department of Ethnology,
Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska Str., 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: halay_czuk@ukr.net

FROM THE FUNERAL AND MEMORIAL RITE OF HUTSUL REGION

Formulation of the problem. The study of funeral and memorial motifs provides the key to understanding many phenomena of the traditional culture of Ukrainians. Therefore, the need to publish new ethnographic materials is still relevant.

The degree of research of the topic and the source base of the research. Funeral and memorial customs and rites of the Hutsuls are well known to researchers. At one time, they were the object of interest of such famous ethnographers as Raimund Kaindl, Volodymyr Shukhevych, Anton Onyschuk, Petro Shekeryk-Donykiv, Zenon Kuzelya, Filaret Kolessa. Modern ethnologists, folklorists, and linguists continue to work on the specified topic — Roman Huziy, Mykhailo Zelenchuk, Valentyna Sushko, Iryna Koval-Fuchylo, Olha Pyskach, and others. The basis for this publication was the author's field materials recorded from respondents from the Verkhovyna and Kosiv districts of the Ivano-Frankivsk region.

The purpose of the study is to introduce into scientific circulation, systematize and partly analyze a mass of new information about traditional funeral and memorial customs and rites of the Hutsul region, including the calendar component.

The omens that seem to foretell death are considered; features of the agony of people who are «acquainted with evil spirits»; funeral preparations; apotropaic from the deceased; «sitting» next to the dead, in particular the tradition of games with the deceased; burial customs; actions with certain funeral attributes; commemoration of the deceased immediately after the funeral; arrangement of the grave; features of mourning.

Customs and superstitions related to the burial of children, including unbaptized children, suicides, witches and ghouls, became micro-themes of the research.

A separate block of research concerns commemorative motifs in customs and rites of the annual cycle. Considered the commemoration of the souls of the departed on «soul days» and on Christmas Eve; baking memorial «knyshi» during Great Lent; dedicated to Maundy Thursday the customs of «khodyty u vohnyky» and «hryty dida»; the custom of honoring «rakchmans»; commemorative customs of Easter and the Savior.

Keywords: Hutsul region, funeral and memorial customs and rites, beliefs, spiritual culture, the deceased, «vohnyky», «rakhmany».

Вступ. *Постановка проблеми.* Наріжним каменем переважної частини явищ традиційної духовної культури на сьогодні переконаливо визнаються мотиви, пов'язані з пошануванням душ померлих, а відтак і з похоронно-поминальними звичаями та обрядами. Гуцульщина у цьому контексті відома дослідникам доволі добре. Все ж, комплексного монографічного дослідження з цієї теми немає, а географія обстеження окремих населених пунктів представлена нерівномірно, відтак потреба публікації нового етнографічного матеріалу досі залишається актуальною.

Публікації з теми дослідження. На перекрої XIX—XX ст. похоронно-поминальні звичаї та обряди гуцулів докладно висвітлювали Раймунд Кайндль [1, с. 22—23, 168—173], Володимир Шухевич [2, с. 241—255]; записи Антона Онищука, Петра Дудека, Петра Шекерика-Дониківа, Михайла Кузьмака зайняли достойне місце у добірці Володимира Гнатюка [3]; матеріали з Гуцульщини активно залучали Зенон Кузеля [4; 5], Філарет Колесса [6]. Цікавою для науковців зазначена тематика залишається й нині. Як приклад — монографія Романа Гузія [7], праці Михайла Зеленчука [8], Валентини Сушко [9], Ірини Коваль-Фучило [10], Ольги Пискач [11], матеріали з фундаментального видання «Етнографічний образ сучасної України» [12] та низка інших — етнографічного, фольклористичного, мовознавчого спрямування.

Мета цієї розвідки — ввести в науковий обіг, систематизувати і почасти проаналізувати відомості про традиційні похоронно-поминальні звичаї та обряди Гуцульщини (включно з календарною складовою), у різний час принагідно записані від респондентів із сіл Криворівня (2001 р.) і Бистрець (2016 р.) Верховинського р-ну, Акрешори, Нижній Березів, Шешори (2018 р.) Косівського р-ну Івано-Франківщини [13—15]).

Основна частина. Насамперед варто вказати, що як і повсюдно в Україні, на Гуцульщині вірять, що лихо або навіть смерть віщують певні прикмети. Зокрема як прикмету на смерть сприймають виття собаки: «Собака як коло хати виє, то це на смерть виє» (с. Шешори) [15, арк. 45], «Єк котюга коло хати виє, то не на добре. Тре' її сварити, нагони'ти. Шо в'на шос віщує їкес нидобре» (с. Бистрець) [14, арк. 43]. Лиха прикмета — коли

починає «співати» курка: «Я знаю, шо треба курку зарізати, як піє, бо це недобрий знак» (с. Нижній Березів) [15, арк. 25], «Курка як співала — це погано. Як треба, то рубали, але це все одно вже не pomoже, раз вона вже закукурігала» (с. Шешори) [15, арк. 45], «Єк курка піє фостом до хати, то на біду до хати, а єк хвостом від хати — не тре' боєти си, бо вона біду відпроважєє» (с. Бистрець) [14, арк. 44]. Так само сприймають і випадки, коли паска западеться чи випечеться з порожниною: «Якшо таке пусте в пасці або запала сі паска, то це знак недобрий» (с. Нижній Березів) [15, арк. 25], «Якшо паска сі не вда'ла — то недобре. В хаті, у сім'ї недобре, — шо може шо хворіти...» (с. Акрешори) [15, арк. 35].

Небезпечною для людини вважають звичку рахувати зорі: «Кожда людина має свою зирничьку. Аби потрафив на єї, то умрет. Як буде рахувати звізди на небі» (с. Криворівня) [13, арк. 3].

Згідно з віруваннями, важко вмирають люди, які знаються з «нечистою силою»: «Вона чередує (відбирає від корів молоко. — В. Г.). Та й коли вона вмирала, то так си мучила та так рика'ла, єк корова. То так розказували люди. Це великий гріх...» (с. Бистрець) [14, арк. 41] (На колоритний опис умирання/воскресання гуцульської «гадерки» натрапляємо, зокрема, у нарисі Івана Денисюка [16, с. 428]).

Аби пришвидшити їхню кончину, об гребінь даху або й просто в руках розчахували вилка: «Казали, шо брали ви'ли, котра людина все мучьит та й не гонна вмє'рти, та й лізли на дах, та й розчіха'ли, і тогди вже душа вихо'дила. Ви'ли, ці, шо сіно ки'дають» (с. Бистрець) [14, арк. 41], «Приказували, шо богачі мали чорта. Казали — щез би, дідько. [...] Казали, в Голинського там бу'ло. То був богачиско: казали, він мав чорта. [...] Казали, шо не давало їму вмерти. Але такі бу'ли вили, з дерева вилки'. Та й казали, шо розчіха'ли, і тогди конав. Як не годен умерти, то брали та й в руках розривали, і тогди він конав» (с. Акрешори) [15, арк. 37].

Також у випадках важкої кончини молилися, відкривали і розціпали у хаті все, що було можливо (по суті, відкривали душі «дорогу»): «Як не міг вмерти, то “Отче наш” говорили; отакі, шо заціпає си, треба розціпити: заціпки, такево...» (с. Шешори) [15, арк. 40].

Згідно з поширеними уявленнями, мерця від часу смерті й до поховання небажано перепроводжувати через потік чи ріку, щоб не накликати тривалі дощі: «Через воду не несуть мерця. Бо відтак буде дощ довго падати» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26].

Одразу по смерті людини в хаті закривали всі дзеркала: «Зеркала', їк є у хаті мертвец, то зеркала треба вкривати рушником, аби це не відбиало то» (с. Бистрець) [14, арк. 40].

Воду, якою обмивали тіло, виливали під сухе дерево: «Су'хар — сухе дерево. То в нас мода така — ек хтос умре, тіло мють, то [воду] тре' висипати на сухе дерево. Не на сире. На живе дерево не можна. Треба вибрати, аби не під ногами, де люди не ходіт» (с. Бистрець) [14, арк. 47].

Домовина (тру'нва, дереви'ще, дереви'на) зчас-та була вже готова, адже багато хто намагався пристарати її собі заздалегідь: «У нас не купували тру'нви, а робили сами. Домови'ну робили — переважно смирека, ялиця. Та' ек старі, то на'їть наперед собі беруть та й наймають та й домовину роб'є, тру'нву роб'є, та й собі тримають на поді'. Коли вже людина помре — то готове. Це найкраще» (с. Бистрець) [14, арк. 69].

На спід домовини клали гиблівки, тобто стружку з дощок, з яких її робили, туди ж клали й свячене зілля, відтак застеляли цю підстилку ліжником: «Квіти клали у деревище, наспід клали стружки, а потім застиляли ліжником» (с. Криворівня) [13, арк. 6]. У с. Бистрець по кілька стружок мав кинути в домовину кожен із рідні: «Єкши тру'нву зроб'є, то оці фугавки', шо ги'мблем то, то це уже ек мають тіло там класти, вже застелют, то треба з рідні там по цій фугавці, по три, ки'нути. У тру'нву, під кіло» [14, арк. 69]. Свячене зілля клали й під мари, на яких стояла домовина: «Під кізли клали зілля свєчьєне: коли людина помре, то свя'тят тіло» (с. Криворівня) [13, арк. 10].

Пильнували, аби під покійного ніхто не поклав зайвого: «А бу'ла така мода: ага, я шос маю зло на вас. Я си так стараю, аби я вашу фотокарточку взе'ла. І тогди під кіло підме'тував» (с. Бистрець) [14, арк. 69].

Мерцеві клали в домовину гроші й калача (іноді й горілку): «В нас до мерців клали горілку, гроші, колач. Гроші в кишеню, аби мав гроші на тім світі. Колач клали попри тіло, і ше й півлітру кла-

ли» (с. Шешори) [15, арк. 45], «Ше казала ікас там: “Ше гроші давай в кишеню”. А то хтось каже: “Та гроші від нечистого, чого гроші туди давати?” Я се не робила» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26]. Дехто для поживи душі померлого клав у труну шматок хліба: «То є таке, шо кажут, 'би в тру'нву хліба давати. Кавалочок хліба там покласти» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26].

Покійному в домовину клали його особисті речі: «Дідо був музикант, та й умер, та й скрипку поклали коло него» (с. Акрешори) [15, арк. 36]. На цінність речей не зважали: «Наприклад, годинник був, чи у жінок золоті ковтки' — це не дай Бог здоймити. Це з чьим умер, з тим похоронити» (с. Бистрець) [14, арк. 69].

Якщо забули або не подумали покласти необхідну покійникові річ, він відтак може приснитися. Те, про що «просить», можна начебто передати з наступним покійником: «То треба шось дати. От, як снят сі хтось, шо помер. Снят сі, шо хоче води, чи одягу, чи шо. Наприклад, моя дочка' ше жи'ла (але вже бу'ла слаба), і її вмер нанашко. Молодий, тридцять п'ять років. І її снят сі, шо він так змерз... Вона каже: “Як вам, нанашко?” — “Мені, каже, добре. Але я так змерз, — скажи мамі, 'би передала мені ковдру”. І вона пішла та й сказала, та й і'краз вмерла тамка ше якась жінка, та й та купила ікесь одіяло, та й понесли та й поклали в тру'нву» (с. Нижній Березів) [15, арк. 25—26].

Покійник може приснитися й для того, щоб віддати певні господарські розпорядження: «Ше ми діда не поховали, дідо був нарідже'ний в цій хаті, а внука в тій спала, дідо прийшов і сказав, кого закликати на похорон, і сказав: “Би'сте бабу не допустили до музею, бо вона там всьо захара'стит”. А в мене там і бочки' з зерном, і...» (с. Нижній Березів) [15, арк. 24].

Вірять, що покійник, а надто господар, може «забрати» за собою щось з господарства, з чим мав справу при житті. Аби запобігти цьому, одразу після виносу тіла з хати «рушали» садовину, худобу тощо: «Це як його корова, а помре, то це якшо він ше у хаті, покійний, то йдут та й цю корову руше'ют. А чісо'м таке є, шо і чьоловік цей умре, і корова ця від'їде, загине. То казали, шо це за головою. Шо це чьоловік голова, а це йде за головою» (с. Шешори) [15, арк. 42], «Казали, шо треба йти руше'ти

яблуньки', 'би роди'ли, як газда' вмер. Прийти, за яблінку: "‘Би'с роди'ло", — казали. То всьой сад так..." (с. Акрешори) [15, арк. 36].

У с. Нижній Березів у такому випадку давали «за простибіг» тому, хто ніс «деревище» у головах, також у домовину клали кусок хліба: «*Це як тато вмер, я нічо' не робила, то шось итирнаццїкь яблінок усхло. То вже як чоловік умер, то я йшла то всьо мацати: корову, телицю... І він кури враз підсипа'в, а відтак кури здихали дуже. Бо кажут, як віноси'ли з хати — тому чоловікови дати курку. Хто віносит з хати, бере у го'ловах, та й відтак даєш курку живу. А я нікому не да'ла, та й... І ше мені одна жінка розказувала, шо так кури погинули. І треба рушити всьо, — дереви'ну, всьо. Абджоли ми не рушили — бджоли всі погинули (в нас бу'ла пасіка така...).* То є таке, шо кажут, 'би в тру'нву хліба давати. Кавалочок хліба там покласти. То мій чоловік помер, то казали — клади хліба там кавалок. Але я це..." (с. Нижній Березів) [15, арк. 26].

Як варіант — якщо побоювались, що покійний щось забере, можна було це продати: «*Казали, шо корову продавати, бо не буде... Як вмер господар, то може і з коровов недобре бути шос*» (с. Акрешори) [15, арк. 36].

Якщо покійний виглядав у труні дуже молодо, це був знак на наступного мерця: «*Як дуже відмоло'д — то буде знов мертвец*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26], «*Мав бути другий мертвец, як молодо виглядає*» (с. Шешори) [15, арк. 45]. По суті, це могло бути знаком, що ховають «упиря».

Йдучи до покійного «на посижінї», несли свічку, «*аби йому бу'ло видко, як іти*» (с. Шешори) [15, арк. 45]. Вагітні провідувати мерця не йшли, щоб дитина не вродилася «блідюю», анемічною: «*Вагітна до мерце не йшла, бо блїда дитина*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26], «*Вагітним до мерце можна, але не конче. Дитина може вродити си, як мертвец, нездорова*» (с. Шешори) [15, арк. 45].

Якщо хто боявся мерців, мав дивитися не на тіло, а догори, на стелю: «*Тре' на стелю сі дивити, шоб не бояти сі*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26].

Так званої «навської кістки» начебто можна збутися, тричі торкнувшись до неї мізинцем мерця: «*Як якась є гуле, то треба йти до мерце, шоби мізилним палцем замацати. Так три рази'...*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26].

За покійним належало голосити. Про цей елемент похоронної обрядовості гуцули нерідко розповідають і жартівливі історії: «*Одна голосила: “Е, господарю ми'й! господарю ми'й дорогий, а би'рше — жи-ди'вский! Ти йдеши із корчми співаючи та кричючи', а я — кри'зь ви'кна з дїтьми, пищуци”*. — Та мовчї: було — то було... не кажи ничього... “А як, а як — так, як було...” (Сміється. — В. Г.)» (с. Криворівня) [13, арк. 6].

Порівняно донедавна побутувала традиція забав при покійному. Загалом цей звичай називали *Гру'шка*, *Бити гру'шки*, хоч могли казати *йдем на прави'ллі* (зауважу, що в інших дослідників можна натрапити на форми *приви'лі* або *приві'лі*, *приві'ль*) чи *йдем до мерце*. Грали в «дупака», «пекли гусака», «викликали духів» (Гра більше відома під назвами «зорі лічити» чи «зорі видіти» [див.: 8, с. 244]) тощо:

— «*Як хто вмер — дупака' грали. Бо то так не вмїли сі грати, а як пі'демо вже, де хто вмер... То купа... в кождїй хатї бу'ло по шестеро-по семеро дїтей. Та й ми — аби лише хто вмер, та й йдемо туди. Там є сіни, а в сі'нх ми граємо сі дупака. То вже хто старший. Так вклїкає, і ззаду б'ют по попе'реці, по сраці. Як ше долонев, то так трохи, а як руков вдарит, то гірше болит. Та як'ис угадав, то той лігає, а як'ис не вгадав, то ше раз лігаєши. Підказувати не можна, бо той буде бити. Шось десїть раз може лігати, так шо може піти ки'лавий. Тут казали Гру'шка, а у Верхньому Березові — Прави'ллі бу'ли. Пекли гусака. Давали свічку — та як у тебе попа'де, то мусиши усіх перецїлювати, хто там є. Тако руки складали, і тобі дають кусочок свічки, угарочок. В кого свічка, вгадуєши. Ми всі стоїмо, а тобі в руки тако подають, і комусь одному та свічка попадає, решту ні. А ти ходиши і вгадуїш, у кого та свічка. То не раз дівчє-та грали сі й коло церкви на Великдень*» (с. Акрешори) [15, арк. 38];

— «*В нас не бу'ло Грушки. У Вижнім Березові кажут — іде'мо на Прави'ллі, а в нас ідут до мерце, а туди — ідут на Грушку. Ну, то шо грали сі колїсь у мерце. Рїзні історїї смїшні розказували, грали сі в дупака'. То колїсь все казали, шо як їжїка взев у якусь хустину та як ударив там їдного по задници, то той довший чєс не сїдав*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26];

— «Грушка — то є й тепер. То просто ввечір приходь з свічков та й читают “Са’втир”. Колис, казали, шо було таке, шо ігри робили. Так дупака били... Тепер того не роб’ї» (с. Акрешори) [15, арк. 36];

— «Ну, та це в нас Грушка, як людина помирає, ідут і несут свічку, аби йому було видко, як іти. Дают і гроші... Але це вже для цих... але там їму кидают, на тіло. Для цих, шо ховают. Давно в нас були такі маленькі хати, і були такі лавиці. І на тих лавице’х мерці ці стояли. Хлопці збирали си, не мали роботи, та й в’їзали по під па’хи віршовку отаку. При’їдь... ну, дівчата, люди, жінки, — при’їдут молити си. А вони крізь вікно — цього підоймают. І це така була іграшка. Йой, всеке йграли: духів вікликали, морозили горня до стели’ни (там шос мішали, і то замерзало). Духів вікликали, це... ну, такі були сердаки. Та й через двері... Кажут — диви си в той рукав, там будеш видіти когос. А тут сиплют воду, та й вже... Це іграли си з цими мерце’ми. То коло старих таких, або родини не мали, такі люди, або шо» (с. Шешори) [15, арк. 45];

— «Грушки: робит лопатку таку та й б’є по плечях, а як ні — то пасом спереже, але аби не захопили, шо це він. А як захопит, то це він вже там має ставати. У сінях так робили. Недавно ще. [Інша гра:] “Я зави’с”. — “А на кім?” “На тій та й на тій” (Йде цілює і вибирає іншого). “Я зависла”. — “А на кім?”...» (с. Криворівня) [13, арк. 6];

— «Було, було. Грушки били. Називало си — Бити грушки. Там приходи’ли всеке прибагали, але єк старий помер. Єк молодий, то не. У хаті лежить, у хоромах, а тут калідор... а там уже — б’ют грушки, ви’дгадуют, а так си сміют, а так си реготьє... Та то це відмінили люде, бо домашнім... б’де си криви’ти — то, ка’ут, не дорі’зав, у тут таке си твори, шо... Бо це куда: там плачі та й горе, а тут цесе... Та то вже роки... Дес міні було тринадціть років, та й це перестали (Кінець 40-х рр. ХХ ст. — В. Г.). А було так, шо бабка вмерла, а то у нас приходь на посижїні, увечір сходьт си люди поси’діти. А були хлопчики такі, шо взе’ли та й зав’езали шнурко’м за руку ме’ртого, і цес шнурок — тудя, пристроїли, — та й йкраз прийшли на посижїні. То приходь на

посижїні, кладе свічку коло ме’ртого і падут нако’лінки і Богу си мольї. Коли упали нако’лінки, цес за шнурок як поквігнув, а це тіло та’єк би... Я вам ка’у, шо єк тікали в двері!.. Та то страх великий, шо ви’?!» (с. Бистрець) [14, арк. 69].

Забави при мерці іноді співвідносять з гуцульською традицією на сусідньому Покутті (хоча тут вони побутували також): «Не, в нас цього не було, це, кажут, у горах, в гуцулі’в. Я була на роботі у Верховинськїм районі, то там співають, танцюють, — і мертвеу лежить, і всьо... Бо кажут, шо він уже щісливий, йому уже всьо добре. То ми ше в біді, а він уже щісливий» (с. Спас Коломийського р-ну) [15, арк. 31].

Пам’ятають ще на Гуцульщині про звичай трембітати при покійному: «У нас ще тут на похороні трембе’ти були, а у Ве’рхному (с. Вижній Березів Косівського р-ну. — В. Г.) цього не було звичаю, аби були трембе’ти. А там ікийс чоловік з Космаче’ був жонатий в Бере’зові, та й там їму наймили ті трумбе’ти. То як прийшли... А то як приходьт під хату, та й берут та й трембіта’ют, не заходьт до хати. Та як затрумбіта’ли — та й баби попадали з страху! (Сміється. — В. Г.). Хто де сидів — одни тікают, одни кричєт... Увечір перед похорон приходьт і трембітают; і як ідут у село, то там ззаду ідут трембіта’ют; а відтак як ховают, як спускают у яму. Ну, у нас тут таких полони’нів нема...» (с. Акрешори) [15, арк. 36].

Аби покійний не «повертався» з того світу, належало перед похованням зробити церковний «опровід»: «Єк людина вмираї, тре’а опрови’д робити. Ну, свіщєнник приходь забрати тіло, і тут, де людина спочывала, і треба зробити... там перестас си робе... на ти’м... на лужку. І свіщєнник ізробе опрови’д, і тогди нема шо боєти си, шо хтос буде’ приходи’ти. То хто в душу набирає, хто сумує дуже, то може си привижє’ти. Із-за того, шо людина сумує, і може шо-небу’дь у душу налізти, шо й вопи’вночьї вам ме си привижувати» (с. Бистрець) [14, арк. 69]. Як кропило священник використовував освячене зілля: «Іванішне зілля піп мацьєє в сю воду свячє’ну та й посвєчють тіло тако. То й дереви’ну тако на’вхрест светит зіллям та й водов» (с. Криворівня) [13, арк. 3].

Побутує уявлення, що душу новопреставленого на цвинтарних воротах очікує «на варті» душа по-

переднього покійника: «*Це і в нас так кажут. Ага. Цего поховают, другий вмер, та кажут: "А, не стояв довго на ворота'х. Цей прийшов його змінити"*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26], «*Я чула, що кажут, що — о, каже, сорок днів, но не помирав ніхто, лиш цей чоловік. Ну то він був на сторожі, і нікого туди не взяв*» (с. Шешори) [15, арк. 45].

Мотузок, яким зв'язували покійному ноги, перед похованням годилося розв'язати («*Ну, і шоби не з'єзани ноги...*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26]) й покласти в домовину. Пильнували, аби його хто не вкрав: «*Той мотузок кладут у яму. Є, що крадут той мотузок та й шос воро'жйт*» (с. Акрешори) [15, арк. 39]. Дехто ж залишав цього мотузка в себе на господарстві, аби велося: «*Треба того мотузка ски'дати в трунву. Є, що берут воро'жйт на тім мотузку. Та кажут, що йде господарство, гроші йдуть, все. Але це не...*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26], «*Ізв'єзуют ноги. Коли вже свіщєник тіло провади, то тре'а мати гадку і цес шнурочьок роз'єзати. Шнурочьок кида'ли у ноги, а є такі люди, що мают гадку — пользуют си цим*» (с. Бистрець) [14, арк. 69].

При похованні родичі кидали у могилу по три жменьки ґрунту: «*А там уже, на цвинтарі, хороньє, тре'а глинки. З родичів тре'а по трошки глинки кинути на трунву, єк уже спустьбі. Три ра'зи*» (с. Бистрець) [14, арк. 69].

На «обід» за покійним обов'язково готували пшеничне коливо або кришили у мед калача (у покутських селах Косівщини цей вид колива називали «рваним парастасом»): «*Обов'язково коливо в нас на обід з пшениці з цукром. Ци пшеницю варь'т, а ци колач покришут, меду...*» (с. Акрешори) [15, арк. 39].

Якщо на обіді пили горілку, то хіба трохи і з єдиною примовкою: «*Як на поми'нках, то не можна казати "дай, Боже, здоров'ї", але — "на'вперед душі". Як п'ют. Переважно не мало би горівки... В нас багато є таких, що вино лиш дадут на поми'нки. Але тепер уже пішло всеке*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 24].

У першу ніч після похорону на місці, де лежало тіло, світили свічку, залишали «для душі» водичку на підвіконні: «*Єк так людина вмер в хаті, то вже їк тіло о'змут — свічька має стоєти, горіти на ти'м місци, де кі'ло бу'ло, і клали вода'чь-*

ку на ви'кно і муков посипа'ли, так, аби'с видно, ци душья приходи'ла пити вода'чьки. Ії — та'єк би миш пробігла, тикі сліди бу'ли» (с. Бистрець) [14, арк. 66—67].

За покійним рік нічого в хаті не поновлювали: «*Таке буває, що єкшо людина помре, то рік не треба ремонту робити, ние'кі. У хакі. Не можна. Єк людина умре, її похороньє', то не треба поновлювати ничьо'*» (с. Бистрець) [14, арк. 40], «*Після по'хоронку в хаті не можна рік було робити*» (с. Бистрець) [14, арк. 66—67].

Через рік після смерті біля могили як додатковий меморіальний знак могли посадити дерево: «*На цвинтарі садили які хто хотів дерева. І яблуньку, і вишеньку. Коли вже хотіли, деревце посадьє' в го'ловах. Ви знаєте, давно' не бу'ло ні чим підписати, нічьо'. Це хрест цей зогнив і впав. А гріб хоть і лишив си, це ніхто не знає, чий це гріб. А вже як бу'ло дерево, то це знали — ага, це ці люди похоронили батька, посадили це дерево, то це гріб цєї людини*» (с. Шешори) [15, арк. 40], «*На цвинтарі садили яблука, горіхи, — хто шо який газда' любив. Наприклад, я то лю'б'ю, та й то мені на пам'їтку. Рік не годит сі, потім вже. Хто хотів, то й збирав*» (с. Акрешори) [15, арк. 37], «*На цвинтарі садили переважно яблінку, черешню, сливку, грушку. Відразу ні, дес через рік*» (с. Акрешори) [15, арк. 35], «*Яблінки' на гробах садили, сливки. В стороні. Пам'ятка бу'ла така*» (с. Бистрець) [14, арк. 47], «*На цвинтарі садили переважно калину. Якись яблінки бу'ли. То не брав ніхто нічо' там*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26]. Малим дітям і самогубцям, однак, дерева не садили: «*В нас дітей багато вмирало, дітям дерева не садили. Цим, шо самі на себе... це окремих був цей... Ця людина, вона не заслужила того, шоби дерево посадити або священник аби ховав, — це просто як худоби'ну ховали*» (с. Шешори) [15, арк. 40]. Цвинтарним деревом вважають тую, відтак остерігаються садити її біля хати: «*Туя не можна, 'би біля хати бу'ла. Бо це мертве' дериво*» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26]. Очевидно, з цієї ж причини біля хати не садили інших неплідних дерев: «*Березу ні, яли'ну... Шос шкодить*» (с. Акрешори) [15, арк. 36].

Жалоби за покійним дотримувалися залежно від ступеня спорідненості. Якщо траплялося вийти з жа-

лоби дочасно, кидали собі під ноги «білі» монети (вочевидь, у давнину — срібні): «Як помер, а моліди йдуть до танцю, то сиплють гроші, аби не на душе танцювали, а по грош'ях. Внуки, як-от дідо вмер, а до року йшли до танцю, то кидали білі копійки. Кида'єш собі під ноги — та й танцюєш. Ніби ти відкупуєш сі» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26].

Як й іншим теренам України, Гуцульщині притаманні певні особливості, пов'язані зі смертю дітей, неодружених і так званих «нечистих» покійників.

Зокрема дітей зазвичай ховали біля могили когось із дорослих: «Дітей — до когось з родичів ховали. Хрестика клали» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26].

Померлі без охрещення і таємно поховані діти (чи викидні) — нехреще'ники, нехре'сники, стра'дчі — начебто просять хрещення на місці свого поховання. Якщо чули таке прохання, годилося дати цій душі ім'я: «Казали, що таке було, що вночі кричало та' як “Хреста!” Тре' було казати, яке 'мне, та' як би назвати» (с. Акрешори) [15, арк. 35], «Просит, нехреще'ники. Уночі, звечера або дес опі'вночі, що кричить: “Хреста! Хреста!” То нехре'сник. Є, що кида'ли з себе якусь нитку або за'щінку. Та й тоти, хто чув, що се кричить, то це сі називала мама хрещена. Ім'я' давала тій дитинці» (с. Акрешори) [15, арк. 37], «Стра'дчі, чи як то називали. Шо чути, що голосит, що “Хреста! Хреста!”» (с. Нижній Березів) [15, арк. 25], «Таке було, що діти родили си та й дес було таке, що нехреще'ні вмирили. То казали, що може крич'єти дитина ця “Хреста!” Уночі, по селі навіть. То як людина таке чує, то тре'а хрестити. Рвати з себе такево шос, та й кида'ти та й хрестити. Шо — “Ти називаєс си Олена, ци Матвій, ци як”» (с. Шешори) [15, арк. 39—40].

Дочасно померлу дитину можна було охрестити й зі священником: «Є'к хрестити... Треба брати рушник, треба з свіцьеником си договорити, і треба збирати куми, і аби в'ни и'шли до церкви з цим рушником, аби свіцьєник виговорив форму, аби всвітив цей рушник, і ци' аби свідки були два, matka-батько, і цес рушник тре'а подати за прости'біг любому, най Бог приймає перед цієї душі, і тогди Бог бере та' ек воно хрище'не. І тре'а імне' класти, 'би свіцьєник поклав імне'. Ци Ган-

нуся, ци Марійка, ци Василь, ци Іван, ци ек. Оце отак приймає його до хресту Го'сподь Бог» (с. Бистрець) [14, арк. 69].

Трапляється уявлення, що душі неохрещених дітей стають нявками: «Ця дитина нехре'цьєна, котра умирає, то йде у нявки'. Ці діти нехре'цьєні збирают си в куп'ки, і — Світа неділя — перед Світов недільов в'ни ходи тиждень... ходи в куп'ці. І в'ни могли би, екби дитина спала надворі, то могли цу дитинку забрати за сво'єю кумпанією» (с. Бистрець) [14, арк. 68—69].

Якщо у сім'ї мерли малі діти, то новонароджених куми після охрещення передавали матері крізь вікно: «Куми мамі давали крізь вікно в хату. Мама з тої сторони в хаті, а куми приноси'ли дитину та й передавали через вікно. Аби ця дитина була дужа-здорова» (с. Шешори) [15, арк. 45]. Побутував на Гуцульщині й звичай символічного «продажу» дитини: «У нас така... То кри'з вікно. Треба, аби жінка, котра' має щєські, стати з того боку, і ця відцив продає. Продає дитину. Бо то є, що то о'дно за другим вмирают... То вона ше екус плату дає відти'в, кри'з вікно. Та певно — що мусьї дитину вертати, але шо в'но вже щитаєт си, шо про'дано. І тре'а вибрати таку, переслуха'ти, котра людина така щїслива, шо їй можна продати. То любій ні. А шо, їк така сама'... продаст цій другій... та й то не буде. То любій жінці, ека щїслива...» (с. Бистрець) [14, арк. 69].

У випадку смерті неодружених їм прибирали «деревце», як на весілля. Після поховання цю відзнаку прибивали до надмогильного хреста: «Коли парубок чьи гівка помирає, то прибирають деревце і прибивають до хреста. Бо то воно не дожи'ло деревця, то це йому — на хрест» (с. Криворівня) [13, арк. 10].

Тіло «нечистого» покійника начебто мусить першої ночі перевернутися в домовині: «Така баба в Бу'ківці була, в'на так від га'диней знала... Її так си боєли, шо ніхто її не зач'їпав. Фі'вкне — ото відти, відти, відти такої си гадді' назбігає, та й ловлеци на йу та й лізут на неї... Я це віру, бо я це виділа. Но вона тежко помирала. Гаддя їй не давало. В'ни так лазили... вже мали чьутте, шо в'на в деревиці... Піп один казав з Ясено'ва, шо якби ви знали, як тежко вмерти, то ви би ніколи не вмирили. Тіло мусит у першу ніч перевер-

нутися в домовині. То кажуть, що один сокотив. То як глянув, то вона вже боком лежєла» (с. Криворівня) [13, арк. 6].

По смерті відьом, упирів тощо начебто суттєво псується погода, а при похованні трапляються всілякі оказії, зокрема домовина не одразу входить до ями: «В нас був такий дід, а ще його тіму'ю, такий... мі'сичник такий був. Шо як на нови'й місяць, то був молодий, а як на старий місяць, то був старий. Він сам діко'м робив у церкві. А як умер, то такі вітри' віяли, що процесії'... люди ледви несли, бо виривав з рук. А як його ховали, то яма сі зме'нчила. Вікопали яму велику, а яма сі зменчила. Його віпхали — яма збільшила сі. Його знов захпали — знов зменшила сі. І так три рази, і аж тоді яма сі вже не зменчувала, і поховали. Це був опи'рь, чи як то казали. Антосько' такий був» (с. Акрешори) [15, арк. 36].

Якщо негода тривала довго, розкопували могили й відрубували мерцеві голову: «В нас говорили, що одного поховали... Говорили, що відьмар. Те й поховали, те й пішов дощ. І дуже такий дощ ішов: іде-іде та й не стає. Шос сім тижнів ішов дощ. Та й пішли, відкопали цього чьоловіка, щьезло би, відтьє'ли голову, поховали назад, та й дощ став. То так люди — збиралис вечером, балакали... Це ці опирі, напевно. Ці відьмарі, ці опирі, — казали, що в них на хребті є такий хвостик. Ци це є такі люди, ци нема їх?..» (с. Шешори) [15, арк. 40], «Колис, ви знаїте, так. То старі люди... Такі люди вмирали, що наполовину живий був, а наполовину вмер. То й їго закопували, бо то вже мертвий, а відтак такі бурі' а така біда си творе на свікі, що жикке нема, а в'ни вже знають, трохи кімуют, котрий та й шо, та й йшли та відкопували, а там діра бу'ла в тім гробі, так шо до трунви'. Відкопували — та й відтинали голову та й клали межі ноги. То колис розказували, шо такі упирі бу'ли. Та й казали, шо як відтинали голову, то з правого боку кров текла. Половина живого тіла була, половина мертвого. І ви'н світом каламути'в. То такі нераз бурі' бу'ли, шо то світ, думали, шо гине» (с. Бистрець) [14, арк. 43].

Зробити це, однак, було не так просто, адже родичі мерця обстоювали свою «фамілію»: «Жінка одна вмерла після родів, та й тоже така біда бу'ла. Та й один каже: “Ви знаєте, шо ця Фрозю'ччина від-

коли вмерла, то це нема споко'ю на світі. Дош'бит та й дош'бит, та й біди', та й... Кажє, — треба, аби йшов... а це був такий дід, шо це відкопував та й це... Тре', — каже, — аби цей дід йшов та й шию видрубав, та й тоди даст споко'ю”. А там родичі цієї дівки бу'ли, шо померла, а він не знав. А цєс, з [її] фамілії, каже: “Ідіт-ідіт. Ви як будете це робити, та шьє вбра'нне здоймити з неї (а ми вбрали її файно), — то бішьє вам ничьо' не тре' буде”» (с. Бистрець) [14, арк. 43].

Бурями звіває й по смерті самогубця: «Як повішьіник, то кажуть — ади, вітер віє та й дощ іде та гримит» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26].

Такого небіжчика, надто повішеника, ховали без церковної відправи у глухому закутку кладовища, не завжди ставили на могилі хреста: «Такий Бог даст розум їму, шо сі завісит. Ховали в цвинтари, але у кутику, у сутичі. Та й без попа ховають. Хреста колись не ставили, а тепер став'їт» (с. Акрешори) [15, арк. 37], «Так у краю' у цвинтарі у углі, так у сутичі ховали. Хреста — є, шо ставили» (с. Акрешори) [15, арк. 35], «Як наклав руки — ховали у стр'омини, у сутичу ховали, у березі дес так дилєко, 'би не попрі гроби. Хреста ставили. Беріг такий стр'омкий, над річков. То ше кладовище, але вже в другім боці. Там, наприклад, когось близько поховают, кажуть — шо то то його там так поховали у сутичу коло повішеників? Шо це ніби недобре, шо там ховають. Сутич — це пус-те. Шо там ніц нема, ніц не ростє, якіс ко'рчі ростут» (с. Нижній Березів) [15, арк. 26].

Поминальна тематика відіграє суттєву роль у річному календарному колі. Зокрема у задушні дні поминали мертвих парастасами: «Як ви наймаєте службу чи є задушна субота, то тогди священник відправляє, то йде'те на службу несє'те — перєстас називає сі. Але той перєстас переважно йшов з колачів або з самим хлібом житним. А переважно йшло зерно. Миску зерна і зверху яєц трохи. Чи кукурудзи, чи пшениці, — то вже не бу'ло шо... Переважно має сі давати. Я, наприклад, і тепер: є задушна субота, то я беру зерна', беру пара яєц, — даю. Бо кажуть, шо це для душі — спокій, зерно. Бо вона пішла зерно з землі, і душе ця пішла у глину. Переважно тепер дають де-в-іких селах, там, чоколяді'в, цукрі'в... — дурню таку. А це має сі йти зерно. А ка'ут — даєш сві-

щенникові... Ти не давай священникові, ти даєш — на'вперед душі, 'би душі спокійно там спочивало сі» (с. Нижній Березів) [15, арк. 24].

Як і повсюдно в Україні, на Гуцульщині сподівалися приходу душ своїх покійних на Святвечір. Подекуди їх навіть зумисно запрошували: «На Коляду просимо: "Померші душі, аби були ла'скаві до вичьєри" — та й тогди три ра'зи так у стели'ну кутю кидаємо» (с. Криворівня) [13, арк. 9], «Газда кладе кутю, хрести'ці, всі сі помолили, бере лижку, підносит догори і каже: "Скликаю до Тайної вечері всіх сородників. Як не годни в'ни сьогодні прийти до нас на вечері, так най ці'лий рік не приходит до нас ні вітер, ні бурі, ні сніг, ні їкийс буревій. Так, аби в'ни пішли у дебрі, аби в нас був щасливий рік". Та й вже сідаємо до вечері, та й їмо, колідуємо... Мав до стелі кинути тато. Треба три ра'зи так. Це див'їці, єк багато прилипло, значить, багато соро'дників прийшло» (с. Нижній Березів) [15, арк. 23] (Здебільшого ж за тим, скільки куті приліпилося до повали, ворожили на бджоли, мовляв, «кілько цієї пшениці зловит си — тільки буде улеїв у людей»).

Якщо душ померлих до Вечері не кликали, то принаймні залишали для них на ніч на столі чи, як і на поминки, на підвіконні трохи поживи, залишали на столі до ранку й ложки: «[На вечерю не запрошували] Тільки шо помолили си за померлі душі, подекували пану Богу, шо Бог поми'г дочьекати тої днинки, Божого Світого вечера. Стоєло на столі [до ранку]. То так годит си. [...] І клали шо... вичьєрю шьє в талерці клали на ви'кно, — душі мають приходи'ти їсти. І муков білов посипали на ви'кні, а відтак сліди там бу'ли, та' єк би миш пройшла. Ну, то вже знаємо, шо душы приходи'ли вичьєратти. Єк ходили круг хати, так тото клали на ви'кно. На ви'кно клали г'ля душ, і шьє посипали муков біле'ньков, так аби бу'ли сліди. І то таке, шо на вікни — та' єкби' душья... Ну, та' єк миш ходила... І то стоєло до Васи'ля, а відтак уже змітали курка'м пода'ли» (с. Бистрець) [14, арк. 66], «Як вже повечьєрают, то на вікна клали, ше собі говорили, шо вмерлі, душі, приходять вичьєратти, то на вікна клали і говорили шось» (с. Криворівня) [13, арк. 5], «Клали в миску пшениці на вікно, клали лижку, говорили, шо якщо хто вмер, то шоби вони їли. Шоби померші мали шо їсти» (с. Акре-

шори) [15, арк. 35], «Кутя враз сі готовит. Як сідают на Вечері, то перший раз — свічку сі засвіт'ят, вже помолит сі Богу, та й має, хто старший в хаті, все чоловік — зачирає куті лижку та й кладе си в кутик сородникам, на вікно. Так трошки тамека у кутчик ти'кне сі. Лежала до Йордана', відтак курки ззіла чи, там, поросета... І до стелини кида'ли. Хто старший в хаті. Це по старшині' враз іде» (с. Акрешори) [15, арк. 38], «На вікно клали си в куточьки куті для померлих, вісипали. В той куточьок і в той. Це ше мій тато робив. Там мало стояти, доків не пропа'де, коли ці душі не поїдять (Сміється. — В. Г.). Ну то то небагато, то з чьісо'м пропадало» (с. Шешори) [15, арк. 42], «Ложки' стояли [через ніч на столі], на другий день мили...» (с. Шешори) [15, арк. 43], «На Світий вечір не збираємо з столу» (с. Нижній Березів) [15, арк. 22].

Побутувала традиція відносити трохи святвечірніх страв по сусідству «за простибіг»: «На Світий вечір газда ходив з вечерев. Брав пшеницу... Шос по трошки того' брали, того' брали, і три ра'зи [обходили] округ хати. І до Ва'чьєри треба виднести дес до ікоїс бідної людини вичьєри: того' трошки, того', того' на тале'рку... І понести за прости'біг, за душу дают» (с. Бистрець) [14, арк. 66].

Доки на Святвечір не повечєрали, з-за столу не вставали: «Так гово'рит, шо не вставати, поки не повечєрили» (с. Акрешори) [15, арк. 35]. Варто зазначити, що не встають і до завершення поминального обіду, — очевидно, щоб встаючи-сідаючи не «присісти» душі.

Особливий інтерес викликають відомості про спеціальний хлібний виріб — книш, який набував статусу «задушного» у період Великого посту: «Я знаю, шо єк ходили до сповіди, сповідати си, то пекла мама покійна... називав си книш. З барабу'лі, туду капусту варєної поклада'. І це кладе під плечье, собі бере в торбинку там до ца'рки, і з цим си сповідає-причьацьєє. Бо за то, шо то аби ціле' життє людині хліб си вів. І це вже причьєстит си (не ївши, натцььє'серце іде до сповіди), взақ'нит си, і там є варто'вня (коло кожної цєрки є вартовня), і собі їдут там берут та й їдє. О'нни других хліб. А винесе д'хаті, шо причьєцьєє си з тим хлібом, даєт си, і другий каже: "Прости'біг. Хай Бог приймає, шо на ти'м світі маєш". Це

лиш раз на рік, у любий чьес серед Посту. Книші в любий чьес собі печіт. Але до сповіди — має мати такий невеличкий під плечьем пісний. Бо книші в нас пекли з бринзов або з сиром. А це — з капустов. Дріжджі си не давало у книші. Барабульку варили, мололи... Тепер є млинки, уп'еред такого не було — товкли макогоном файно, розтовчють, там додают муки, файно таке, ек на пироги, це си робит, тісто так, аби ловило си докупки. Тогди бере та й розпліскує, таку паліничьку, кладет си в середіну капусти, закривает си та', ек вареник, і' обліплюєт си, кладет си у піч та й печьєт си. І це спеціално так, аби мав до причащаньни. А так, для їди в хаті, то з бринзов пекли» (с. Бистрець) [14, арк. 68]. Згідно з іншим свідченням, книш був святковим хлібом: «В нас на ть пекли кукурузний хліб. На житний хліб казали, шо книш, а на кукурузний — кукурузний хліб. Книші пекли на Різдово, бо це свято, це тре', 'би був хліб на столі. Це звичайний хліб» (с. Шешори) [15, арк. 42].

Безпосередньо пов'язаний з поминальною тематикою поширений на Гуцульщині звичай «ходити у во'гники», чи «у жи'вники», «в хапанки'», «на кукуци'». Він полягав у тому, що в четвер перед Великоднем — у Живний, або ж Світлий четвер зранку діти обходили хати, а їм натомість «за простибіг» давали «кукуци» / «перепічки» / «зозульки», сирні «коники», писанки тощо (тепер дають гроші, печиво, цукерки): «В нас ше таке є, шо перед Великоднем Жи'вний четвер є, Світлий четвер. То в нас, в нашому селі, діти — аби чий були, багачі-не багачі, — всі ходь по хата'х, і це дає си за простибіг за дітий померлих. Дітем за дітей. Треба мати всяке накуплено. Це так ходь до обіду, — в школі нема нікого (Сміється. — В. Г.). Кажут, шо на во'гники купую, бо будут во'гники. На Жи'вний четвер ми цего року купу гро'шей роздали дітем. Ну, не гроші, а накупували всекого. Це діти приходь по двоє, по троє, по чьетверо, по одному... “Слава Ісу!” — “Навіки слава!” Уже знаїш, шо маїш дати їму» (с. Шешори) [15, арк. 43], «То в кождім селі, знаїте, інакше. В нас, видите, на Світлий четвер ходь діти. А вже в Пістині вже не ходь (Насправді у цьому селі, розташованому на порубіжжі Покуття й Гуцульщини, «вогники» ходять також [див.: 17]. — В. Г.) та й в Про-

кураві. А туда дальше ходь. Там ше і якіс ляльки даруют, таке всеке. А в нас ні. В нас — шоколади купуют, булочки', таке» (с. Шешори) [15, арк. 43], «В Живний четвер у нас діти ходь у во'гники. І дают дітем за померлих, за родичів, за простибіг. Купуют цукерків, пряників, — діти приносьт отаківо купи всеких подарків. У кожній хаті дают. Там, за тата, за бабу... “Най Бог приймає перед дідової душі”, “Най Бог приймає перед татової душі”... А дитина каже: “Простибіг. Будьте здорови!” ([чи] “Світкуйте здорови!” — як яка дитина навч'єна). І дітем всеких ласощів дают. Це у нас — во'гники, у Березові — хапанки', а в Космаче' — жи'вники. Кажут, шо по'ків діти будут ходити у во'гники, по'тів світ сі тримає. То давали кукуцики, зозульки', яйці... В нас і тепер одна жінка є, шо зозульки ці пече. Кукуци — то є круглий такий, така пере'пічка. То казали або кукуци, або пере'пічка. А зозулька, то виробляют так, таке перекруч'єне тісто. З одного куска. Там дзьобок, хвіст такий розплещеш. То з дріжджового тіста пекли і кукуци, і зозульки'» (с. Акрешори) [15, арк. 38], «На Живний четвер кукуци пекли, зазульки ліпили, та' як птаха. Дітям давали, во'гникам» (с. Акрешори) [15, арк. 35], «Хліб ми пекли житний, але обов'язково давали дві шуплі пшенишного, 'би був ліпший, і — кменю дати туди. Хліб — у піч на лопату, а ше трохи лишєло сі кіста, то ше — хоть би два кукуцики спечи, кукуци'. Це не на свято. Це в нас пекли з пшеничної муки на жи'вники, на Живний четвер. Це діти ходь у жи'вники. Ну, по тих селах ше ходьт, у нас вже це трохи відійшло. Вони приходьт стоять. Нічо' не кажут, станут стоять» (с. Нижній Березів) [15, арк. 23—24].

Поминальне значення звичаю «ходити на кукуци» увиразнюється характерним для деяких сіл закликот дітей «гріти діда»: «То на кукуци' приходьли й казали: “Грійте діда!” — три рази. Хто досьвіта ходьєв, хто пізьніше. То треба вже дити'єні шось дати. Колис — то пекли' такі хлібці' малесенькі з разової муки. Ше й декотрі дуже старі люди бобу давали, гороху (То те, шо на Жи'вний четвер дают, дуже добре на насіє). З сира вироб'єли коники такі, дітям давали. То ті хлібці називали кислі кукуци, кукуцики. На городі ватри' пали'єли. Діти хвої наноси'єли, пали'єли та й крич'є-

ли “Грійте діда!” коло цього. Це у середу ввечір палили, а вдосвіта у четвер вже йдуть по хатах» (с. Криворівня) [13, арк. 10], «Жи́вна середа, Жи́вний чьтвер, коли діти на кукуци' ходять. Стають під віконце, троє-чтьверо, та й вже: “Грійте ді-да!” — три рази. Та й тогди вже виходить ци газда, ци газдиня, і дають їм гроші, конфети... На Живний чьтвер. Діти ватерки клали по полю, городами, по грунях, по селі» (с. Криворівня) [13, арк. 6], «Живний чьтвер — то шо дітлахи ходили. Гріли діда під дверима. “Грійте діда!” — три ра'зи. Та й господа'рі казали, шо: “Гріємо, гріємо!” Заходьт... І писали писанки, спеціално для дітей, або з сира коні робили (то спеціалісти колис бу'ли від того), або напіка'ли булочки та й це давали дітим. Діда палили — та й перескакували через вогонь хлопчыки» (с. Бистрець) [14, арк. 70]. По суті, звичай «гріти діда» перед Живним четвергом збігається з характерним для інших місцевостей колядним звичаєм з тотожною назвою, який так само має поминальну семантику. Водночас палення ватри перед Великоднем подекуди сприймають і з апотропеїчною семантикою: «На гор'дах палили ватру перед Жи́вним чьтверьгом та й перед Благовіщеннім. То ввечір накладали ватру — це відгони'ли відьми'. Це в нас в кожному городі горіла ватра. А це горіла ватра — був порєдок коло хати: люди замітали файно, всьо, — готували си до Вели'кодні. Є шьє, що паля'ть» (с. Шешори) [15, арк. 42].

Зв'язок з поминальною тематикою відчутний і в уявленнях про т. зв. Рахманський Великдень, чи Рахма'ни (припадає на Переполовинення): «Є такий день, шо вмерлі' входьт у церкву. Наш паламарь ішов у церкву сторожи'ти та й перед тим трохи си заси'дів, бо попав до Грицикового Юрка' на храм. Кажє: я відти йду, чьюю — у церкві якийс шум. “Бідна головочько: це, видко, вбралися в церкву, — я си забарив”. Приклав вухо... Чьюю — в церкві: “Господи, помилуй”... “Алелуя, алелуя”... Врано розкажує попові, а піп кажє, шо то вмерлі' вночі' ходят у церкву Богу си моли'ти. Їм так Бог дає. На другий рік ви'н прийшов, постоїв, постоїв, ничьо' ни чьути... Кажє — так голову повернув на цвинтар — а то — люди'на в люди'ну... Навіть пізнавав: у чьім було зи'бране тіло, у тім'смо 'го пи'знавав. То ви'н так уті-

кав... То такий Рахманський Великдень є» (с. Криворівня) [13, арк. 6].

Для рахманів пускали за водою шкаралупу яєць, на яких пекли паску. Це була своєрідна офіра сутностям потойбічного світу: «То ті рахмани' цілий рік говіют, не скоромици, ничьо'. А на Великдень дванадцять їх одним яйцем си розділеют, та й знов вони вже рахмани'. То такі люди ці рахмани були. То десь і недавно тії Рахма'ни були» (с. Криворівня) [13, арк. 6], «Яйці як в паску били, то ки'дає сі на воду тогди цю... 'Би паска бу'ла ле'гка. “Пливи-пливи на Рахманьський Великдень”, — казали. То колись так тато казав, шо за дві негілі післі нашої рахма'ни там світкували. Казали: “Най пливе на Рахманьський Великдень” — лупина туди» (с. Нижній Березів) [15, арк. 24], «Ну, то чутка бу'ла, шо Рахманський Великдень. Одним їйцем в'ни си ділили. В'ни пи'сно їли. На Великдень одним їйцем ділили си. Сорок чьоловік» (с. Бистрець) [14, арк. 46].

Вірогідно, що зі вшануванням душ померлих пов'язаний і варіант, згідно з яким шкаралупу від яєць, на яких пекли паску, треба було вчепити на плодові дерева чи куці: «Шкаралупу ставили дес на деревину', тако як є смородина або шо, і на то так натіга'ли. Якишо били сире їйце, шо пекли паску. То була дерка в тому, шо воно сі тримало. Їйце вбите, бу'ла дерка. То на любий куц. В чьтверь паску пекли» (с. Акрешори) [15, арк. 35].

На Великдень подавали «за простибіг»: «Це на Великдень у нас віробляли з тіста такі пташечьки. Відай, кукуци' — називали. Та й носили світити паску, і ці пташечьки, — і це за померлих давали, за прости'біг» (с. Шешори) [15, арк. 42]. Також носили свяченину на могили своїх померлих: «Якишо посвітили паску, то йдете собі до померлих, кладете. Чи, там, якас кісте'чко кладете, чи писанку, чи їйце, — хто шо хоче кладе. На Різдово несут куті до померлих, а на Великдень — спішимо сі класти, 'би'смо швидко йшли додому, 'би'с не послідні. Бо це треба швидко іти з церькви, аби йшло...» (с. Нижній Березів) [15, арк. 24].

У Провідну неділю ходили по кладовищі з освяченням. За відомостями зі с. Шешори, паски на могилах не залишали, хіба писанки: «На Проводи ходять свя'тять гроби. Писанки' можут лишити на гробі', а паски — Боже, борони» [15, арк. 43].

У с. Нижній Березів зафіксовано традицію подавати «за простибіг» (на'вперед душі) калачі на Спаса: «Переважно учетверо плели колач. На Спаса — пекли колачі втрое: таке, як кіску, і тогди з'єднували в круг. А вже як на перестас — брали більші колачі: чотири смужки, дві і дві. Колачі тоже — переважно давали на'вперед душі на Спаса. Я, наприклад, сама печу колачі, і даєш собі за простибіг за того, й за того... Каже сі — на'вперед душі» [15, арк. 24].

Висновки. Як бачимо, матеріали від респондентів з Гуцульщини навіть на початку XXI століття містять чимало архаїчних за походженням відомостей. Більшості з описаних звичаїв, обрядів, забобонів дотримуються й нині. Зокрема респонденти зазначають про часткове збереження звичаю заготовляти собі наперед домовину; про дотримання заходів, скерованих на захист господарства від покійника; про збереження традицій лишати душам померлих поживу на Святвечір, ходити у «вогники» на Живний четвер тощо. Інші відійшли у минуле порівняно давно: для прикладу — про «грушки» при мерцеві як свідки та учасники цих забав згадують лише респонденти старшого віку, а пускали за водою великодні шкаралупки для «рахманів» чи випікали у Піст задушні книші ще їхні батьки.

Звісно, фрагментарний характер цієї розвідки не дає змоги робити надто загальні висновки. Водночас і на основі наведених відомостей з певністю можна стверджувати, що Гуцульщина досі залишається перспективним і бажаним для дослідника-етнографа полем для пошукувань.

1. Кайндль Р. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні прекази*. Чернівці: Молодий буковинець, 2000. 208 с.
2. Шухевич В. *Гуцульщина*. Львів, 1902. Ч. 3. 256 с.
3. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди. *Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т. XXXI—XXXII. С. 131—424.
4. Кузеля З. Посижіне і забави при мерці в українськiм похороннiм обрядi. *Записки Наукового товариства iменi Шевченка*. Львів, 1914. Т. CXXI. С. 173—224.
5. Кузеля З. Посижіне і забави при мерці в українськiм похороннiм обрядi (Конець). *Записки Наукового товариства iменi Шевченка*. Львів, 1915. Т. CXXII. С. 103—166.
6. Колесса Ф. Вірування про душу й загробне життя в українськiй похороннiй i поминальнiй обрядовостi. *Записки Наукового товариства iменi Шевченка*. Львів,

2001. Т. CCXLII : Праці Секції етнографії і фольклористики. С. 7—82.

7. Гузієв Р. *З народної танатології: карпатознавчі розсліди*. Львів: ІН НАН України, 2007. 352 с.
8. Зеленчук М. Похоронні звичаї та обряди на Гуцульщині: ігри та забави при померлому. *Діалектологічні студії*. Львів, 2003. Вип. 2 : Мова і культура. С. 241—247.
9. Сушко В. Уявлення про смерть і поховальні звичаї гуцулів. *Народна творчість та етнологія*. 2014. № 1. С. 91—97.
10. Коваль-Фучило І. Персональний код поховального обряду на Косівщині: трембітар. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 4. С. 89—93.
11. Пискач О. Назви, пов'язані з поховально-поминальною обрядовістю, в діалектних словниках південно-західного наріччя української мови. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць. Ужгород, 2016. Вип. 21 : Ареалогія й ономастика. С. 124—130.
12. *Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів*. Голов. ред. Г. Скрипник. Київ, 2020. Т. 5: Поховально-поминальні звичаї та обряди. 464 с.
13. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 317-Е, арк. 1—10.
14. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 715-Е, арк. 1—89.
15. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 719-Е, арк. 1—49.
16. Денисюк І. Гадерка. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. Вип. 31. С. 422—428.
17. Струк М. *Вогники, кукуці, хапанки, живники. На Косівщині зберегли давню гуцульську традицію*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=l5dfaHCr44w> (дата звернення: 03.06.2022).

REFERENCES

- Kaindl, R. (2000). Hutsuls: their life, customs and folk tales. Chernivtsi: Molodyi Bukovynets [in Ukrainian].
- Shukhevych, V. (1902). *Hutsul land* (Part 3). Lviv [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V. (1912). Funeral customs and rites. *Etnografichnyj zbirnyk* (Vol. XXXI—XXXII, pp. 131—424). Lviv [in Ukrainian].
- Kuzelia, Z. (1914). Sitting and entertainment at the dead in the Ukrainian funeral rite. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (Vol. CXXI, pp. 173—224). Lviv [in Ukrainian].
- Kuzelia, Z. (1915). Sitting and fun at the dead in the Ukrainian funeral rite (The end). *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (Vol. CXXII, pp. 103—166). Lviv [in Ukrainian].
- Kolessa, F. (2001). Beliefs about the soul and the afterlife in Ukrainian funeral and memorial rituals. *Zapysky Nauko-*

- voho tovarystva imeni Shevchenka* (Vol. CCXLII : Proceedings of the Section of Ethnography and Folkloristics, pp. 7—82). Lviv [in Ukrainian].
- Huzij, R. (2007). *From folk thanatology: Carpathian studies*. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Zelenchuk, M. (2003). Funeral customs and rites in the Hutsul region: games and fun at the deceased. *Dialectological studies* (Issue 2 : Language and culture, pp. 241—247). Lviv [in Ukrainian].
- Sushko, V. (2014). Perceptions of death and funeral customs of the Hutsuls. *Narodna tvorčist ta etnolohiia*, 1, 91—97 [in Ukrainian].
- Koval-Fuchylo, I. (2012). Character code of the funeral rite in Kosiv region: Trembitar. *Narodna tvorčist ta etnolohiia*, 4, 89—93 [in Ukrainian].
- Pyskach, O. (2016). Names related to funeral and memorial rites in dialect dictionaries of the southwestern dialect of the Ukrainian language. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* : coll. of science works (Issue 21 : Areology and onomastics, pp. 124—130). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Skrypnyk, H. (Chairman ed.). (2020). *Ethnographic image of modern Ukraine. Corpus of expeditionary folklore and ethnographic materials* (Vol. 5 : Funeral and memorial customs and rites). Kyiv [in Ukrainian].
- Archive of Ivan Franko Lviv National University, f. 119, op. 17, od. save 317-E [in Ukrainian].
- Archive of Ivan Franko Lviv National University, f. 119, op. 17, od. save 715-E [in Ukrainian].
- Archive of Ivan Franko Lviv National University, f. 119, op. 17, od. save 719-E [in Ukrainian].
- Denysiuk, I. (2003). Hadyerka. *Visnyk of the Lviv University. Philological series* (Issue 31, pp. 422—428). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Struk, M. Vohnyky, kukutsi, khapanky, zhyvnyky. The ancient Hutsul tradition has been preserved in Kosiv region. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=l5dfaHCr44w> (Last accessed: 03.06.2022).